

ALINTI KELİMELER ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ

Toplum hayatı, değişik yer ve zamanlara ait insanların birbirlerine kendi bilgilerini ve ürünlerini sunmalarından ibarettir. Mesleklere, yaşlara, yaşanılan coğrafyaya, hatta cinsiyete göre, daha doğrusu geçilen yollara göre oluşan *kişi dillerine* (idiolect) dayalı tam bir çeşitliliğin yaşandığı sosyal yapılarda ve bu yapıları oluşturan dillerde, herkes birbirine bir şeyler öğretmektedir. Farklı sosyal yapıların da, birbirlerine öğretebilecek bir şeyleri mutlaka vardır. Dolayısıyla, her kişi ve topluluk, kendisinden farklı tarihî ve coğrafi ortamlarda yaşayan, farklı bilgilenme yollarından geçmiş bir başka kişi ve topluluktan, akraba veya komşu kavimlerden bir şeyler öğrenir ve dolayısıyla bu öğrendiklerinin adlarını kendi diline taşır, onların dillerinden alıntılar yapar. Temelinde öğrenmenin yer aldığı bu tür alıntılara *bilgi alıntıları* (cultural borrowings) diyoruz. Bilgilenmenin bir sonucu olan bu alıntılar yanında, kişi ve toplulukların, başka kişi ve topluluklardan, bilgilenme ve öğrenme olmaksızın da alıntılar yaptıklarını görüyoruz. Birden çok kavmin aynı siyasî ve coğrafi birlik içinde yaşadıkları yer ve zamanlarda gördüğümüz, işgal edilen veya yönetilenin temsil ettiği *alt katman dili* (substratum/lower language) ile işgal edenin veya yönetenin temsil ettiği *üst katman dili* (superstratum/upper/dominant language) arasındaki alıntılarda ise, genellikle, bilgi ve öğrenme değil; siyasî ve iktisadî üstünlük, yönetici-yönetilen ilişkisi, özentî ve modalaşma gibi dil dışı konular gündemdedir.¹ Bu tür alıntılara *özentî alıntıları* (prestige/intimate borrowings) denilmektedir. Alt katman dili, üst katman diline ancak bilgi alıntıları verebilirken, üst katman dili, alt katman diline hem bilgi hem özentî alıntıları sokar.² Bilgi alıntıları, yani "*Kültürle ilgili alıntı kelimeler, bize, bir milletin diğerine neler öğrettiğini*"³ göstermesine ve "*Kelime almanın, büyük oranda, daha yüksek seviyeli dilden daha aşağı seviyeli dile doğru olmasına*"⁴ rağmen, özentî alıntılarının, bilgi dünyası ve öğrenme ile, alıcı dilin ihtiyaçlarıyla hiçbir ilgisi yoktur.⁵ Bu tür alıntılar, alıcı dilin kullanıcı-

1 Jeffers, J. Robert-Lehiste, Ilse, *Principles and Methods for Historical Linguistics*, Cambridge 1982, s. 142.

2 Bloomfield, Leonard, *Language*, London 1979, s. 461-463.

3 Bloomfield, L., *a.g.e.*, s. 456.

4 Bloomfield, L., *a.g.e.*, s. 461

5 Jeffers, J.R.-Lehiste, I., *a.g.e.*, 150.s. ve Bloomfield, L., *a.g.e.* s. 461, 462 ve 471.

sı sosyal birim ve kişilerin psikolojik ihtiyaçlarından kaynaklanmakta, onların daha bilgili görünmek, herhangi bir sosyal gruba mensup görünmek, ilgi çekmek, hiç değilse dilde farklılaşarak varoluşunu gerçekleştirmek, vb. gibi ihtiyaçlarını, beklentilerini ve açlıklarını gidermektedir.

Ar. *şems* "güneş" > T. *şems* "güneş"; Ar. *kamer* "ay" > T. *kamer* "ay"; Fars. *hōrşid* "güneş" > T. *hurşit* "güneş"; Fars. *māh/meh* "ay" > T. *mah* "ay" gibi alıntılar, Türkçeye yeni bir bilgi getirmeyen özenti alıntıları olarak, Arap ve Fars dünyasının Türklerce özenilecek bir yanı kalmayınca, son yüzyıl içinde söz dünyamızdan çekip gitmişlerdir; fakat Ar. *şemsiye* "güneşlik" > T. *şemsiye* "şemsiye"; Ar. *kameriyye* "kameriye" > T. *kameriye* "kameriye" gibi alıntılar, Türkçeye yeni bilgiler getiren bilgi alıntıları olarak, Türkçenin söz varlığının birer üyesi hâline gelmişlerdir.

İnsanların hayatında çok önemli olan bilgi ve kavramların adlarının, dolayısıyla kullanılış sıklığı yüksek olan kelimelerin özenti alıntısı olmaları durumunda ise, yabancı bir dilden alınmalarına rağmen, bu tür özenti alıntıları, tıpkı bir dili olgunlaştırıp geliştiren iç alıntılar gibi, anlam alanlarının daha küçük parçalara ayrılmasına kaynak ve bu yolla bilgi alıntısı hâline gelerek yeni bilgilere ad olabilmekte, alındıkları dilin söz ve anlam dünyasının birer üyesi hâline gelebilmektedirler. Türkçenin *ak* ve *kara* kelimelerine rağmen, önceleri birer özenti alıntısı olarak Türkçeye alınan Arapça *beyaz* ve *siyah* kelimeleri, insan hayatında çok önemli yer tutan iki bilginin, iki özelliğin adları oldukları için, kullanılış sıklıkları yüzünden, zamanla bilgi alıntısı hâline gelmişler, Türkçenin *ak* ve *kara* kelimelerinin anlam alanlarının bölünmesine yardımcı, 'ak' ve 'kara' kavramları altında gelişen anlamların bir kısmına ad olmuşlardır.

Tarihleri içinde, geniş coğrafyalarda ve uzun devirler boyunca yüzün üzerinde devlet kurarak, hemen hemen sürekli yöneticilik yaptıkları için, Türklerin dilinde, özenti alıntılarının hemen hemen tek kaynağı din ve edebiyat olmuştur. Önce Budizm ve Manihaizm, sonra da İslâmiyet, birçok bilgi alıntısı yanında özenti alıntılarının da Türkçeye girmesine yol açmışlardır. Budizm ve Manihaizmle gelen birçok kelime, bu dinlerin Türklerin gözünde özentilik durumlarını kaybettikleri zaman, İslâmiyeti kabul devirleriyle Türkçeden çekip gitmişlerdir. İslâmiyeti önce Farslar kanalıyla öğrenen Türklerin dilinde en çok özenti alıntısı, Arapça ve Farsça kaynaklıdır. On dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren

Arap ve Fars dünyasının itibarının Türklerin gözünde hızla kaybolması, Türkçedeki Arapça ve Farsça kaynaklı özentî alıntılarının da terk edilmesine yol açmıştır: Ar. *şems*, *kamer*, Fars, *māh*, *hurşit*, vb. Bazı özentî alıntıları, *uygunluk* ve *yakınlık* kaynaklıdır (intimate borrowings): 'sultan' kelimesinin sadece Türk ve 'çar' kelimesinin sadece Rus devlet başkanları için kullanılması, 'kavuk' kelimesinin sadece Türklerle ilgili ortamlarda kullanılabilmesi, vb. Bazen özentî alıntıları, üst katman dilinin jest, mimik ve vurgu alanlarına kadar uzanmakta, üst katman dilinin yazımına kadar taşınmaktadır. Türkçenin seslerini, kendisince üst katman dili sayılan ve özenilmeye değer bulunan başka bir dilin seslerine, Türkçe konuşan ve konuşanların jest, mimik ve vurgulamalarını, özenilmeye değer bulunan bu dilin sahiplerinininkine benzeterek konuşmaya çalışan, bütün dünyaya Türklerin öğrettiği kahve ve yoğurt kelimelerini, *cafe/coffee* ve *yoghurt* şeklinde söyleyip yazmaya çalışanlar, kendileriyle ve toplumlarıyla barışamayıp, başkalarına özenerek onların peşine takılan ve aramızdaki en güçlü bağ olan Türkçemizi bırakarak bizden kaçıp kurtulmak için çırpınan kayıplarımızdır.

Kişî ve toplulukların diğer kişî ve topluluk dillerinden kendi dillerine kelime almalarının öğrenme ve özentî gibi iki ana sebebi olduğunu gördük. Alıntılarının kaynağı da iki türdür: Alıntıları, kişî, sosyal grup ve şivelerden yapılan *iç alıntılar* (idiolectic/dialectic/internal borrowings) ve komşu kavimlerin dillerinden yapılan *dış alıntılar* (alien/foreign borrowings) diye ikiye ayırıyoruz. Bilhassa şiveden yapılan iç alıntılarını belirlemek her zaman mümkün olmaz; çünkü "Şive sınırlarıyla dil sınırları arasında her zaman bir ayırım yapılamaz."⁶ Yine aynı şekilde, gerek iç gerekse dış alıntılarının boyutları, dil değiştirmelerine kadar gidebildiği için, bugün, dil akrabalıklarının kavim akrabalıklarının kesin ölçüsü olarak göremiyoruz.

Kişiler, sosyal gruplar ve şiveler arasında yapılan iç alıntılar, bir yandan *yakıştırma değişmelerine* (analogic changes) yol açarken, bir yandan da anlam alanlarının daha küçük parçalarına ad olarak anlam örgüsünün daha ince ve daha sıkı dokunmasını sağlarlar.⁷ Yazı dilleri, bir yerde, kişî, sosyal grup ve meslek dilleri ile şivelerin toplamından oluşur. Bilhassa yoktan yaratmaların pek görülmediği yazılı devirlerde, diller, başka dillerden yaptıkları alıntılar dışında,

6 Bloomfield, L., *a.g.e.*, s. 444.

7 Fromkin, Victoria-Rodman, Robert, *An Introduction to Language*, Chicago 1988, 325-326. s ve Jeffers, J.R.-Lehiste, I., *a.g.e.*, s. 60-73.

mevcut yapılarını, ses ve anlamca değiştirerek yeni bilgileri adlandırmaktadırlar. Bilginin, farkına varmak, bütünden 'ayırarak' ve sonra da bunları, çeşitli ortak noktaları ölçü olarak tekrar 'birleştirmek' oluşu gibi, dillerin de, ses ve anlam yapılarıyla bir *ayırma / itme* (split/push chain) ve *birleştirme / çekme zinciri* (merger/drag chain) oldukları görülmektedir.⁸ Dillerin daha sonraki ses ve anlam değişmelerinin başlangıç noktalarını oluşturan, kişi dillerinde veya şivelerde ortaya çıkan ses ve anlam farklılıkları, bir yandan morphem zenginliği yaratırken, bir yandan da kişi ve grupların sözlere yükledikleri yeni anlamlarla onların anlam örgüsünü zenginleştirirler; ayırmalar ve birleştirmeler zinciri, böylece, tek hücreli varlıklar gibi, ses ve anlamca bölünüp birleşerek, sürer gider.

Dış alıntılar ise, bir dilin ses ve yapı düzeninin çatlayıp kırılmasına, anlam örgüsünün dağılmasına yol açar. Dış alıntıların, bilhassa özentili alıntılarının fazlalığı, *melez dilleri* (pidgin / creolized languages) ortaya çıkarmıştır. Bu şartlardaki dil ilişkileri, ses ve anlam yapısı farklı dillere, birbirlerinden yeni şekiller taşımış, farklı yapıdaki dilleri birbirine yaklaştırmıştır.⁹ Dillerin ses ve anlam yapılarında ortaya çıkan bu düzensizlikler, tabii ki, kültür konularıyla uğraşanların dedikleri *kültür dağılmasının* (cultural diffusion) sonuçlarıdır.¹⁰ Bu tehlike yüzünden, diller, alıntı kelimeleri ses ve anlamca değiştirerek, kendi ses ve anlam yapılarına uygun hâle getirirler, melez kelime yaparlar veya alıntının anlam yapısının alıcı dile morphem morphem kopyalandığı anlam aktarmaları yaparlar. Böylece diller, anlam aktarmaları yaparak veya alıntıları melezleştirerek, kendilerinin melezleşmelerine karşı direnmeye çalışırlar.

Kişi ve topluluklar arasındaki iç ve dış alıntılar, ister bilgi alıntıları ister özentili alıntılar olsun, jest ve mimikten vurguya, sesteki kelime, kelime grubu veya cümleye kadar dilin bütün alanlarında görülebilmektedir. Tarih boyunca jest, mimik, vurgu, tonlama veya yazılı dilde bunların yerini tutmaya çalışan imlâ ve noktalama işaretleri ile ses çıkarma alışkanlıkları konularında, dillerin birbirlerine nasıl bir etki yaptıklarını belirlemek, bugün için imkânsızdır; çünkü bir-iki ortak kaynaktan çıkmış yeryüzü alfabelerinin hiçbirinde vurgu ve tonla-

8 Hoenigswald, Henry M., *Language Change and Linguistic Reconstruction*, Chicago 1965, s. 27-39 ve s.48-49; Bloomfield, L., *a.g.e.*, s. 425-427.

9 Jeffers, J.R.-Lehistel, I., *a.g.e.*, s. 141-147.

10 Bloomfield, L., *a.g.e.*, s. 444-445.

malar işaretlenmediği gibi, yazının kalıcılığı ve muhafazakârlığı yüzünden de, hangi seslerin hangi yönde değişmekte olduklarını göremeyiz.¹¹ Diğer taraftan, uzun devirler içinde oluşan ve arkalarında dilin bütününe ilgilendiren bir analog baskının bulunduğu cümle bilgisi kanunlarının ve bilhassa fiil çekiminin kolay kolay bir başka dile aktarılamaz oluşu da, diller arasındaki sentaks alıntılarını sınırlı tutmuştur.¹² Bütün bu sebepler yüzünden, diller arasındaki alıntılar konusunda, dilin *edinim* (competence / langue) kısmının ağır bastığı sözlük alanı, dilin daha çok *kullanım* (performance / parole) kısmını temsil eden ses bilgisi alanındaki etkileşmelerden daha kalıcı, daha kolay izlenebilen ve belki bu yüzden daha çekici bulunan bir alan olmuştur. Bu yüzden, bugün diller arasındaki alıntılar söz konusu olduğunda, ilk aklımıza gelen, kelime alıntıları olmaktadır. Diğer taraftan, bilgi alıntıları genellikle sözlük çerçevesinde kalırken, özenti alıntıları daha çok ses bilgisi alanında başlamaktadır; nitekim iki dilliliğin hâkim olduğu kişi ve çevrelerde ilk göze çarpan değişim, ses bilgisi alanında ortaya çıkmaktadır¹³; fakat alıntıların en kolay izlenilebileni, dediğimiz gibi, kelime alıntılarıdır.

Alıntılar, genellikle *verici dildeki* (model / lending / donor / source language) ses ve anlam yapılarıyla değil, *alıcı dilin* (recipient / borrowing language) ses yapısıyla ve alıcı dilin anlam dünyasının ihtiyaçlarına göre yapılır; dolayısıyla ses ve anlamca alındıkları yeni ortamlara uygun hâle getirilirler. Bu uygunlaştırmanın derecesini ise, alınma şartları belirler. Hem bilgi hem özenti alıntılarında, alıntının yapıldığı zaman veya mekân, alıntıyı yapan kişi veya grupların niteliği, alıcı ve verici dillerin ses yapılarındaki ve anlam örgülerindeki yakınlık veya uzaklıklar, vb. gibi birçok şart, alıntılarının niteliğini belirler. Alıntıları, niteliklerine göre şöyle gruplandırmak âdet hâline gelmiştir¹⁴:

1. *Ödünç kelime* (loan word) : Kişi, sosyal grup ve meslek dilleri arasında veya aynı dil ailesi içinde görülen alıntı türüdür. Bunlar iç alıntılardır. Bir dilin

11 Lehmann, Winfred P., *Historical Linguistics*, Chicago 1973, s. 6-7 ; Fromkin, V.-Rodman, A., *a.g.e.*, s. 352-361., Finegan, Edward, *Language (its structure and use)*, New York 1994, s. 480-501.

12 Hoijer, Harry, "Linguistic and Cultural Change", *Mémoires de la Société de Linguistique* 24.335, Paris 1948, Sebeok, Thomas A., "The Meaning of 'ural-Altaic'", *Lingua* (1950), çev. Karaağaç, G., "Ural-Altaic'ın Anlamı", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VII*, İzmir 1993; s. 195-214.

13 Haugen, Einar, "The Analysis of Linguistic Borrowing", *Language* (1950), s. 210-231.

14 Haugen, E., *a.g.e.*, s. 210.

kelimesinin, ses ve anlamca hiç değiştirilmeden başka bir dile aktarılması şeklinde yapılan alıntıdır; bunun yapılabilmesi için de bu diller arasında ses yapısı ve anlam örgüsü açısından bir yakınlığın bulunması gerekir. Aralarında akrabalığın bulunduğu diller arasındaki alıntılar, genellikle bu yapıdadır. Yukarıda da dediğimiz gibi iç alıntılar, bir dilin hayat damarlarıdır. Kişi dilleri, şiveler ve akrabalar diller, bir taraftan, geçtikleri yolların farklılığı yüzünden kelimelere yeni anlamlar yüklemekle, kelimelerin anlam yapılarına getirdikleri yeni anlamlarla, anlam alanlarının daha küçük parçalara ayrılmasını sağlarken, diğer taraftan, dilde daha sonraları ortaya çıkacak ses değişmelerinin başlangıç noktaları olan telâffuz farklılıklarıyla da bu yeni anlamlara yeni adlar oluştururlar:

T. *yal-*: ~ *yaşu-*: "yanmak; yakmak; parlamak" (EDPT) ~ *alış-*: "yanmak, tutuşmak; alışmak" (EDPT) ~ *yılış-*: "ısınmak" (EDPT) ~ *isi-n-*: "ısınmak" (EDPT) ~ *yalın*: "alev" (EDPT) ~ *yaşın*: "ışık" (EDPT) ~ *yaşna-*: "parlamak" (EDPT) ~ *yultuz*: "yıldız" (EDPT) ~ *yula*: "meş'ale, mum, lâmba" (EDPT) ~ *şimşek*: "şimşek" (< *şemşek* (DS) < **çemşek* < *çeşmek* (DS) < **çeş-i-* + *-mek*/**çaş-ı-* + *-mak*) (EDPT, TS) ~ *alap/yalap*: "alev" (EDPT) ~ *ışık*: "ışık" (EDPT) ~ *ısıcak* (> *sıcak*): "sıcak" (EDPT) ~ *ılı-/yılı-*: "ılmak, ısınmak" (EDPT) ~ *yalçık*: "ay" (EDPT) ~ *köşige*: "hafif gölgeli, loş" (EDPT) ~ *kölige*: "koyu gölge" (EDPT), vb. ~ Moğ. *asa-*: "yanmak, tutuşmak" (Lessing) ~ *hala-*: "ısınmak, sıcaklaşmak" (Lessing) ~ *gal*: "ateş" (Lessing) ~ *gey-* / *geyigül-*: "ışımak, parlamak" (Lessing) ~ *dölü/döli*: "alev" (Lessing), vb.

T. *taş*: "taş" (EDPT) ~ *kaş*: "yüzük taşı" (EDPT) ~ *yalt/yalım*: "kalın ve ağır (taş)" (EDPT) ~ *yalçın*: "sert, sağlam" (EDPT) ~ *alçı*: "alçı, alçı taşı" (EDPT) ~ *kaya*: "kaya" (EDPT), vb. ~ Moğ. *has*: "yeşim taşı" (Lessing) ~ *husa*: "su mermeri, sabun taşı, kaymak taşı" (Lessing) ~ *cilagun*: "taş" (Lessing) ~ *say/sayr/sayram*: "yassı taş" (Lessing), vb.

T. *sez-*: "sezmek, hissetmek; anlamak" (EDPT) ~ Moğ. *sere-/seri-*: "sezmek; anlamak, ayılmak, kendine gelmek, güvenmek" (Lessing), *seregün/serigün*: "serin taze" (Lessing) > T. *serin*: "serin" (TS), Moğ. *sereke*: "sirke" (Lessing) > T. *sirke*: "sirke" (TS.)

2. *Melez kelime* (hybrid word / loanblend): En yaygın alıntı biçimidir ve daha çok ses yapısı ve anlam örgüsü farklı olan diller arasında görülür. Bunlar

dış alıntılardır. Alınan kelime, alındığı dilin ses yapısına ve anlam örgüsüne uydurulur. Bu uygunlaştırma, kelimelerin ses, anlam veya hem ses hem anlam yapılarında gerçekleşebilir:

T. *arba-/arva-*: "sihir, büyü yapmak" (EDPT)~ T. *arbiş/arvış*: "sihir, büyü" (EDPT)~ T. *arbagçı/arvışçı*: "büyücü, sihirbaz" (EDPT)> Rus *vrač*: "doktor" (Fasmer), Mac. *orvos*: "doktor" (MTESz).

Fars. *nardubân*: "iskele, merdiven, basamak" (Steingass)> T. *merdiven*: "merdiven, baskak, baskıç" (TS, EDPT).

T. *barlıg/barım/barımlıg*: "varlık; varlıklılık, zenginlik" (EDPT)> Mac. *bàrom*: "davar; varlık, varlıklı", *baromfi*: "kümes hayvanı" (MTESz).

T. *tabar/tavar*: "yiyecek, rızık; mal mülk, varlık, mal varlığı; küçük baş hayvan; sığır" (EDPT, TS); *tavarçı*: "davar çobanı"/*tavar+eş-i*: (*mal eşi, can yoldaşı) > Rus. *továr*: "mal mülk, ticaret eşyası", *tovarişç*: "arkadaş, yoldaş, yardımcı" (Şipova).

T. *oğlak*: "çocuk; oğlak" (EDPT) > Mac. *olló*: "oğlak; makas" (MTESz).

T. *opra-*: "eskimek, yıpranmak" (EDPT) ~ T. *oprak*: "yıpranmış, parçalanmış" (EDPT) ~ T. *opri*: "yarık, vadi" (EDPT) > Mac. *apró*: "ufak, ufacak" (MTESz), Rus. *ovrág*: "dere, vadi" (Fasmer, Şipova), Rum. *oprég/opregsz*: "Roman kadınların sırtlarına aldıkları yırtmaçlı giyecek, bir cins ferace" ; Mac. *oprég*: "ferace" (Bákos).

Bazen yeni alınan bilgiler, yani yeni anlamlar, alıcı dilin aldığı kelimeye sesçe en yakın duran eski bir kelimesinin altına girebilir; bu durum, dillerdeki eş seslilik kaynaklarının başında gelir:

T. *koz*: "ceviz" // Fr./İng. *cause* ~ Rus.: *kozır*: "1. sebep; 2. iskambilde üstün kâğıt" > T. *koz*: "iskambilde avantajlı kâğıt" (TS).

Bazen halk etimolojisi olayı ile, alıntının ses yapısının analogik baskısıyla, alıcı dilde yeni bir kelime ortaya çıkar:

Rus. *grablye/gereblye*, Rum. *grébla*: "turmık" (MTESz) > T. *gelberi*: "turmık" (TS).

İng. *subbasement*/Fr. *soubassement*: "binanın zemin altındaki kısmı, temel" > T. *su basmanı*: "bina temelinin zemin üstündeki kısmı".

3. *Anlam aktarması* (loan translation / semantic loan / calque/loanshift) : Bir kelimenin anlamının morfem morfem alıcı dile aktarılarak, verici dilin anlam örgüsünün özelliğini taşıyan; fakat alıcı dilin ses ve yapılarıyla karşılanan alıntılardır. Bu tür alıntılarda, kelimenin ses ve şekil yapısı alıcı dilden, anlamı ise verici dilin anlam örgüsünden kopyalanır. Verici dilden böyle bire bir yapılan tercüme, alıntılardaki yerlileştirmenin en uç noktasını oluşturur¹⁵: İng. *snowman*: "kar adam" > T. *kar adamı*; Alm. *Eisberg*: "buz dağ" > T. *buz dağı*; Fr. *édition critique*: "tenkitli basım" > T. *tenkitli basım*; İng. *wireless*: "telsiz" > T. *telsiz*; Moğ. *gacar usun*: "dünya" > T. *yer su*: "dünya"; İng. *cold war*: "soğuk savaş" > T. *soğuk savaş*; İng. *basketball*: "sepet topu" > T. *sepet topu*: "basketbol", Fr. *le mur du son*: "ses duvarı" > T. *ses duvarı*, vb.

Diğer taraftan, diller arasındaki bu tür alıntıları belirlemek oldukça zordur; çünkü alt bilgi-üst bilgi, yaşlı bilgi-genç bilgi ilişkisi, dillerde, sık sık çakışmaktadır. Yeni algılama ve bilgilenmelerde, eski algı ve bilgiler sürekli işin içindedir; yani yeni bilgilere ancak eski bilgilerinin gölgesinde ulaşabilen insanoğlunun, bu eski bilgilerle ilişkilendirerek öğrenme özelliği, onun diline, dilinin unsurlarına da yansır ve hatta dilinin yapısını bile bu özelliği belirler. İşte birçok halkın eski bilgi-yeni bilgi ilişkisi bu yüzden çakışmaktadır: Lât. *state/stop*: "olma, olma şartları; bulunma; durma" ~ *statement*: "ifade, anlatım" (*Oxford Dic.*) // Ar. *karār*: "olma; durma" ~ *ikrār*: "sözlü ifade, anlatım" ~ *takrīr*: "yazılı ifade, anlatım" // T. *tokta-*: "durmak" ~ *toktam*: "anlatım, dilekçe". Yine "ön" kavramı, birçok dilde "karşılama, kabul etmek" veya bunun tersi "karşı koymak, kabul etmemek, engellemek" kavramlarına temel olmuştur: Mac. *el- ~elö*: "ön, karşı", *ellen*: karşı, zıt; aleyhinde", *ellens ég*: "düşman", *ellenál-*: "karşı durmak, karşı çıkmak" (*MTEsz*) // Ar. *kubl*: "ön, önce", *takbīl*: "öpmek", *istikbāl*: "karşılama; gelecek", *mukabele*: "karşı olmak, karşılık vermek; zıtlaşmak; karşılaşmak", *tekābül*: "karşılık olmak, uygun gelmek" (*Zenker*) // Moğ. *tus*: "ön, karşı", *tuskı*: "karşı zıt", *tusla-*: "karşı olmak" (*Lessing*) // T. *ön*: "ön", *önle-*: "engel olmak"; T. *karşı*: "karşı, ön", *karşılaş-*: "rastlaşmak; karşı karşıya gelmek, yarışmak"

15 Atkinson, M.-Kilby, D.-Ronca, I, *Foundations of General Linguistics*, London 1989, s. 145

(TS). İnsan bilgilerinin birbirlerinden bağımsız noktalar hâlinde değil, iç içe geçmiş alanlar hâlinde oluşu ve bu alanların birçok dilde aynı örnekle örgülenmesi, kimin kimden ne öğrendiğini belirsiz hâle getirir. Bu durumlarda, tarih, coğrafya, daha doğrusu, her türlü tabiat ve toplum bilimleri gibi *dil dışı* (extra-linguistic) bilim dallarının yardımıyla, konuya bir parça açıklık getirmek mümkündür:

Görüldüğü gibi alıntıların ses ve anlamca yeni ortamlarına uygun hâle getirilmesinde, alıcı kişi ve grupların verici dili tanıma oranları önemlidir; çünkü bir şeyi bilmek demek, bir parça o şey olmak demektir. Verici dili tanıma oranının yüksekliği, yani *iki dillilik* (bilingualism) hâlinde kelimenin verici dildeki ses ve anlam yapısıyla, olduğu gibi ödünç alınması, yani *ödünç kelime* (loan word); verici dili tanıma oranının düşüklüğü yani *halk etimolojisi* (folk etymologie) hâlinde ise, kelimenin değişik oranlarda sesçe, anlamca veya hem ses hem anlamca değiştirilmesi, ses ve anlamca yeni ortamına uygun hâle getirilmesi, yani *melez kelime* (hybrid word) söz konusudur. Diller arasındaki alıntılar, genellikle, alınan unsurların ses ve anlamca değiştirildiği, alındıkları yeni ortama uydurulduğu melez kelimelerdir. Ses ve anlamca yeni ortamlarına uygun hâle getirilmeden, olduğu gibi alınmış ödünç kelimelerin fazlalığı hâlinde, bu ödünç kelimelerin, alındıkları dilin ses sistemine yeni sesler, hatta yapım ve çekim sistemine de yeni morfeimler kattıkları, herkesce bilinmektedir.¹⁶

Türklerde, nesnelere, özellikleri, yani sıfatları kadar, kişiler ve diğer nesnelere ilişkilendirilerek nitelenmektedir. Bu yüzden, Türkçe, bu konuda oldukça zengin morfeim ve yapıya kavuşmuştur.¹⁷ Ne var ki, Batı Türkçesi, nesne adlarını sıfatlaştıran Arapça *-î* morfeimini bir özenti alıntısı olarak almış ve son bin yıl içinde kullandığı bu morfeimle, Türkçenin bu konudaki pek zengin morfeim ve yapı zincirini kırmış, diğer Türk şiveleri ise, böyle bir kayıp yaşamamışlardır. Anlam ve şekil yapısıyla sıfat olmaya pek uygun olmayan kelimeleri bile, söz diziminde öne aldığı anda onları niteleyici birer sıfat yapan Türk düşüncesi ve Türkçe, nesnelere nitelemek için, sıfatlar dışında, yirmi civarında morfeim ve yapıya sahiptir. Batı Türkçesi koluna, gereksiz yere ve özenti sonucu alınan bu

16 Haugen, E., *a.g.e.*, s. 211-213.

17 İnan, Abdülkadir: Mayzel, S.S.. "Türk Dilinde İzafet" (Tanıtma), *TDAY-Belleten 1958*, Ankara 1988, s. 279-313

ekin, *-sal/-sel* ekiyle tercümeyle kalkışılması da, Türkün dil ve düşünce dünyasında oldukça zengin olan ve Arapça *-î* özenti alıntısı yüzünden, önce dil sonra da düşünce dünyasında bir kısırlığa düşen Batı Türkçesinin bu kaybını hiçbir şekilde karşılayamamaktadır: *İnsanî davranış* veya *kişisel davranış*: *İnsan davranışı*, *insanın davranışı*, *insansı davranış*, *insanlık davranış*, *insanca davranış*, *insancıl davranış*, vb. Görüldüğü gibi, Arapça *-î* morfemi, Batı Türkçesine zenginlik değil, fakirlik getirmiştir.

Alıntılar, bir dilin ses sisteminin ve anlam örgüsünün değişmesinde önemli bir yere sahiptirler. Dilcilikte formüleştirmesi zor, hatta sık sık imkânsız olan konulardan biri de alıntı kelimelerin ses ve anlam bilgisidir; çünkü alıntılar, değişik yer ve zamanlarda, değişik kişiler ve sosyal gruplar tarafından yapılmakta ve yeni şekiller, alındıkları yeni ortamlara uygun hâle getirilmektedir.¹⁸ Hatta bazen, verici dilin aynı kelimesi, alıcı dilin değişik yer ve zamanlarında, değişik kişi ve sosyal gruplarca birkaç defa alınabildiği gibi, aynı kelime birkaç dile verilebilir ki bu tür alıntılara *tekrarlı alıntı* (repeated borrowing) adı verilebilir.

Fr. meuble: "mobilya"> T. möble: "mobilya"; İt. mobilia: "mobilya"> Ta. mobilya: "mobilya" (TS).

ET. *kōşik/kōşiğe*: "hafif gölgeli, loş" (EDPT) > TT. *kōşk*: "köşk" > Fars. *kūşk*: "köşk" (Steingass), Ar. *keşk/kuşk*: "köşk" (Wehr), İng. *kiosk/Alm. Kiosk/İt. chiosco/Fr. kiosque/Rus. kiosk*: "1. bahçeli, yazlık küçük ev; 2. büfe, gazete ve dergilerin satış yeri" (Oxford Dic.)

Bazen de verici dil, bir başka dile verdiği bir kelimeyi, o dilde kazandığı ses ve anlam yapısıyla tekrar geri alabilir ki bu tür alıntılara da *geri dönen alıntı* (reborrowing) denir. Bu tür alıntılar, Çince, Farsça ve Rusça gibi eski komşuları ile Türkçe arasında oldukça boldur:

T. ve Moğ. *baga*: "küçük, ufak; az" + *tor*: "kale, şehir, bey" > *bagator* > Fars. *bahadır* (Steingass) > T. *bahadır*: "yiğit, kahraman" (EDPT). Çince transkripsiyonu *mao-tun* olan kelime, pek çok dile verilir: Rus. *batur*: "yiğit, kahraman", Mac, *bátor*: "yiğit, kahraman", vb.

T. *tar* "dar; ince" (EDPT) ~ Moğ. *narın* "dar, ince; mükemmel" (Lessing/TMEN) > Fars. *nârîn*: "taze, parlak, açık; ince, nazik" (Steingass) > T. *nârîn*: "ince, nazenin" (TS).

18 Hoenigswald, H.M., a.g.e., s.25. ; Haugen, E., a.g.e., s. 219-220.

T. *kañ*: "baba" ~ *kam*: "kam, şaman rahibi" ~ *kağan*: "hükümdar, hakan" > Fars. *han/hakan*: "hükümdar, başbuğ" (Steingass) > T. *han/hakan*: "hükümdar, sultan" (TS).

T. **kon/kom*: "semer, deve semeri" (EDPT)~ "ağıl, davar ahır; konut, çadır" (DS) > Fars. *han*: "han, kervansaray" (Steingass) > T. *han*: "han, kervansaray".

T. *karaş/karışma*: "bakma/bakışma" (TMEN) > Fars. *girişme*: "cilveli bakış veya davranış" (Steingass) > T. *girişme*: "naz, işve, cilve, anlamlı bakış" (TS)

Alıntılar, bazen, alıcı dilde, verici dilden daha geniş bir yaşama alanı bulabilirler:

Moğ. *keb*: "kalıp, örnek, model, kip, şekil" (Lessing) ~ T. *kip*: "örnek, model" (EDPT) > Mac. *kép*: "resim, suret"; *képcsarnok*: "resim sergisi"; *képes*: "resimli; yetenekli"; *képosség*: "yetenek, yeteneklilik"; *képzett*: "bilgili, okumuş"; *képtelen*: "yeteneksiz; iktidarsız"; *képzelés*: "tasavvur"; *fénykép*: "fotoğraf"; *képzél-*: "düşünmek, tasavvur etmek"; *térkép*: "harita", vb. (MTESz). Bazen de, kaynak dil, başkalarına verdiği kelimeyi tamamen unuttur: T. *çor~tor/tör~ör/or*: "yüksek yer, kale; yüksek kişi, bey" (EDPT) > Mac. *úr*: "bey"; T. **erteme* > Fars. *emrud, ermud, armud*: "armut" ~ *kertpe/kertme*: "armut" > Mac. *körte*: "armut" (MTESz).

Yukarıda da görüldüğü gibi, alıcı dil, kendi ses yapısına ve anlam örgüsüne uygun olarak, aldığı unsur üzerinde ses ve anlam tasarrufları yapmaktadır. Hâl böyle iken, bir dile saygının o dili konuşanların ses çıkarma organlarına ve alışkanlıklarına saygı duymakla başladığı çok iyi bilinmesine rağmen, bazı Türk dilcileri, dilimizdeki alıntılar, alındıkları dillerdeki ses ve anlamlarıyla kullanmamız gerektiğini söyleyerek garip ve anlaşılmasız bir tavır sergilemektedirler. Özentili alıntılar yapmaya müsait, iki dilliliğin hâkim olduğu çevrelerde epeyce yaygın olan bu tavrın dilcilik açısından hiçbir değeri yoktur; çünkü diller arasındaki alıntılarda olup bitenler, bize, alıcı dilin, aldığı kelimeyi, kendi anlam örgüsündeki yerine kendi ses yapısına uydurarak yerleştirdiğini göstermektedir.

Bilindiği gibi, bir dilin gelişmesi, o dilin sahiplerinin bilgi ve üretim gücüne bağlıdır. Toplumun alıcı ve öğrenici olmaktan kurtulup, verici ve öğretici durumuna yükselmesi, yabancı unsurlara karşı direnmenin bir yolu olarak görün-

mektedir. Öğretecek çok şeyi olan kişi ve topluluklar, kendilerinden daha az şey bilenlere, her zaman bir şeyler öğretirler. Öğrenenlerin, dillerine giren kelimeleri melezleştirmeleri veya tercüme etmeleri, belki bir süre için, kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlar; fakat biz bilgilerin adlarını, böyle yerli boyalarla boyasak da, kültür ve medeniyet tarihi, bilgilerin gerçek adreslerini, her zaman, yüzümüze haykıracaktır.

KISALTMALAR

- Alm : Almanca
 Ar. : Arapça
 Bakos : Bakos, Ferenc; *Magyar nyelv Roman elemei*, Budapest 1974.
 EDPT : Clouston, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
 ET. : Eski Türkçe
 Fars. : Farsça
 Fasmer : Fasmer, Max, *Russisches Etymologisches Wörterbuch I-III*, Heidelberg 1950-58.
 İt. : İtalyanca
 Lessing : Lessing, F., *Mongolian-English Dictionary*, Bloomington 1995.
 Mac. : Macarca
 Moğ. : Moğolca
 MTESz : *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótara I-IV*, Budapest 1967-1976.
 Rum. : Rumence
 Rus. : Rusça
 Steingass : Steingass, F., *A Learner's Arabic-English Dictionary*, Beirut 1989.
 Şipova : Şipova, E.N., *Slovar' Tyurkizmov v Russkom yazıke*, Alma-Ata 1976.
 T. : Türkçe
 TMEN : Doerfer, G., *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*, Wiesbaden 1963.
 TS : *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988.
 TT : Türkiye Türkçesi
 Wehr : Wehr, H., *Arabisches Wörterbuch*, Wiesbaden 1958.